

ЗАХІДНО-ТА СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПЕРЕКЛАДИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (476-1492) : НОВА СПРОБА ВИКЛАДУ В ПОСІБНИКУ З ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

О. Д. Озуй,

О. Я. Івасюк,

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці

У статті йдеться про новий підручник з історії перекладу та перекладознавства, про нові принципи його організації: трактування поясень (ХТО? КОЛИ? ЯК? ЧОМУ) та опис (періодизацію; хронологічні дати; фонологічні імена). Як приклад опису запропоновано зставну історію перекладу та перекладознавства у західно- та східноєвропейському середньовіччі (476-1492 роки).

Ключові слова: переклад, перекладознавство, перекладач, тенденція, період.

Відома українська дослідниця у галузі перекладознавства Р. П. Зорівчак [1, с. 17] наголошує, що до цього часу «не випрацьовано навіть теоретичний каркас дослідження» історії як українського, так і порівняльного перекладу. Визнаючи багатоваріантність можливих історій українського перекладу (монографій, підручників та скорочених викладів), вважаємо за доцільне покласти в основу цього посібника класичні ознаки (ЩО? ДЕ? КОЛИ? ЯК?). Історія перекладу, метою якого завжди було оптимальне відтворення перекладного твору (ЩО?) в межах тогочасного сприйняття змісту та форми (стилю), в певних країнах Західної-та Східної Європи (ДЕ?) щонайменше від часів античності та середньовіччя до сьогодення (КОЛИ?), демонструє постійну боротьбу двох тенденцій: орнаменталізму та раціоналізму, буквалізму та довільності (ЯК?), які спрямовані на пошуки адекватності [8]. Кожна з цих тенденцій перекладу послідовно чергується (причини цього явища мають пояснюватися (ЧОМУ?), заміщуючись антагоністичною тенденцією в межах наступного періоду, який, як правило, з середньовіччя (XV ст.) триває не більше ста років.

Розглянемо принцип побудови посібника, враховуючи набутки історії сучасного перекладознавства.

Як відомо, історія перекладу та перекладознавства охоплює певні історико-культурні етапи: культуру первісного суспільства, доантичного часу: Месопотамії, Вавилону, Єгипту; античність та періоди домінування різнотипних стилів: візантійського (IV-VIII), романського (VIII-XI), готичного (XI-XV), ренесансу (XV-XVI), бароко з рококо (XVII – поч. XVIII), класицизму (1750-1790 рр.), романтизму (1800-1850 рр.), критичного реалізму (1860-1910 рр.), імпресіонізму (1880 -1910 рр.), символізму та модернізму тощо.

Особливості цих етапів не могли не проявитися на стилі епохи та, відповідно, на специфіці тогочасного перекладу. Тому ці культурно-історичні епохи, їх ключеві (та, інколи, похідні) парадигми (антропоцентризм Ренесансу, формальність бароко, реформація та просвітництво класицизму, романтизм початку XIX ст., визначальний для становлення англійської, німецької та української літературних мов), поряд із соціально-культурними умовами, мають постати вихідними категоріями для репрезентації курсу історії перекладу (із урахуванням елементів періодизації літературного перекладу М. Петрова, М. Зерова, Г. Кочура, І. Корунця, М. Москаленка, М. Стріхи та ін. [1-12]).

В межах презентації навчального матеріалу слід, у першу чергу, зазначити, що представники одного покоління тяжіють до застосування актуальної для них перекладацької концепції (у межах тогочасної літературної парадигми). Цю тезу значною мірою підтверджують суміжні дати народження перекладачів. Тому важливим видається навести у посібнику роки життя провідних фахівців, виділивши їх прізвища чи імена жирним курсивом (напр., **Ієронім**), що допоможе студентам краще зорієнтуватися в їх парадигмах.

Посібник пропонуємо укласти у формі довідника-мінімуму [7, с. 3-4] за наступними принципами: історико-культурний період (епоха) – суспільні тенденції – провідні перекладні твори та напрямки перекладу – довідкові описи робіт провідних перекладачів і перекладознавців. Така скорочена структура викладу необхідна студентам для синтетично-цілісного розгляду історії перекладу і перекладознавства. Завдяки цьому вони отримають можливість встановити провідних перекладачів і перекладознавців, їх основні спеціалізації та особливості творчості, а, отже, і тенденції розвитку перекладу у межах певних історико-культурних періодів.

На цій основі розглянемо принцип аналізу різноспрямованих тенденцій, опираючись на контрастивний літературний матеріал західно- та східноєвропейського середньовіччя. Продемонструємо у спрощеному вигляді цей підхід на концептуальному прикладі перекладу у час середньовіччя, початок якого, як правило, датують 476 р. – роком краху Риму як імперії, а завершення 1492 р. – роком відкриття Америки. Середньовіччя, на яке припало утвердження (на розвалинах Римської імперії) нових феодальних держав (таких як Франкське королівство, гептархія у Великій Британії, Київська Русь на сході Європи тощо), базувалося, з одного боку, на ленних (юридично-економічних) формах відносин, а з іншого – на новому світогляді. Старе світосприйняття «кровожерних варварів», яких такими вважали римляни, було кардинально змінено завдяки наверненню до набутків світової культури через спільну ідеологію для цих держав, яким постало християнство, що з 1054 р. розколеться на католицизм і православ'я.

1. Переклад у період середньовіччя (500-1492). Хоча цей період характеризувався певною стагнацією багатьох сфер культурного життя, перекладу це стосувалося меншою мірою. Після гармонійного перекладу Біблії на латинську мову простонароддя («Вульгата: *Vulgata*»: 4 ст.), який здійснив Св. **Ієронім Софронік** (347-420) за принципом від значення до значення, виступаючи при цьому як проти дослівності, так і проти довільності, переклади 6-8 ст. (латинське відтворення грецьких та єврейських текстів) несли, однак, переважно еклезійне (церковне) спрямування, тобто обслуговували потреби церкви. Бл. Августин вважав, що

«африканська, сирійська, грецька, гебрайська та всі інші мови додають різноманітності одягу християнської доктрини, бо різні мови поєднані в одну віру... Нехай у одязі буде розмаїття, але не буде розривів». Відомим перекладачем цього часу був Діонісій Ексігій (6 ст.).

Відмінні тенденції при перекладі «Біблії» запанували і в ранньосередньовічній Німеччині та Англії. При кафедральних і монастирських церковних школах, на противагу дослівним перекладам Татіана, властивих романському стилю, інші давньовірхньонімецькі переклади Отфріда «Євангельська гармонія: *Evangelienharmonie*» (9 ст.), як поєднання усіх 4 канонічних Євангелій в одному тексті, були достатньо вільними. Подібні тенденції простежувалися також і на сході Європи, проте брати Кирило та Мефодій, чудесні знавці мов та культури (Кирило працював бібліотекарем), у церковнослов'янському перекладі з грецької мови надавали перевагу не стільки буквальному, як адекватному підходу.

Крім «Біблії», іншим популярним джерелом перекладу служив грецький дидактичний трактат з природознавства «Фізіолог» (2 ст. н.е.), присвячений божим чи диявольським властивостям тварин (у т.ч. птахи Фенікс, сирени). Цей трактат переклали в 4-5 ст. на латинську мову, в 9 ст. на давньовірхньонімецьку, а в 11 ст. і на давньоруську мову.

Національні мови, що були усними за сферою свого функціонування, відчували інтенсивний культуртрегерський вплив латині. Саме християнсько-антична культура та латинська мова «монастирських шкіл» стимулювала їх подальший розвиток. Боротьба між буквализмом та вільним перекладом знайшла тому своє вираження як протистояння перекладів, максимально наближених до синтаксичних норм латинської мови (8-11 ст.), та перекладів, орієнтованих на нещодавно встановлені норми національної мови (12-15 ст.).

Буквальний літературний переклад саксонською мовою започаткував на території Великої Британії усецький король **Альфред** Великий (849-901). Абат **Елфрік** (955-1020?) продовжив його традиції у перекладі «Старого Завіту», перекладом «Обов'язки пастиря: *Sura Pastoralis*» та граматики Присціана, епізодично використовуючи як дослівний, так і змістовий переклади. Готичний середньоанглійський переклад „Ормулум: *Ormulum*” (12-13 ст.) уже відзначався великою довільністю.

Це ж стосувалося і німецької „народної мови”, яка, незважаючи на переклади Ісідора (кінець 8 ст.), вважалася тоді „*lingua vulgaris et illiterata*” і пройшла „школу латині” у підрядкових перекладах того часу. Тому перекладацька практика німецького середньовіччя відзначалася значною амплітудою коливань, сягнувши від буквальних та, частково, еквівалентних перекладів алеманна **Ноткера** (950-1022), який відтворюючи латинську абстрактну лексику, запропонував велику кількість новотворів (*con-scientia – Mitleid; begreifen*), та “Пісні над піснями: *Das Hohenlied Salomos*” Віллірама (12 тоді), до пізніших вільних перекладів лицарської літератури 13 ст. Взявши за взірці твори провансальської лицарської літератури (Кретьєн де Труа: *Trois*), німецькі автори (Готфрід Страсбургський: *Gottfried von Strassburg*; Гартман фон дер Ауе та ін.) практично створювали власні твори. Перекладаючи роман “Парцифаль”, Вольфрам фон Ешенбах (*Eschenbach*) перевершив обсяг оригіналу в три рази.

Аналогічне явище спостерігалось й при перекладі із грецької на церковнослов'янську мову “Александрії”, “Троянської притчі”. Релігійні твори одного з провідних ‘батьків’ християнства у 8 ст., Іоанна Дамаскіна, часто перекладалися: Іоанном Екзархом (9 ст., Болгарія), Єфремом Мцире (11 ст., Грузія) та ін., зазнаючи багато авторських версій, проте наближалися за духом до оригіналу. Домініканський монах **Й. Таулер** (1300?-1361) максимально наближено відтворив тексти своїх же латинських проповідей живою німецькою мовою. Середньовірхньонімецькі переклади Майстра Екхарта вже засвідчили здатність німецької мови до передачі найскладніших філософських та теологічних аргументів.

Подібний розвиток перекладу властивий і для Київської Русі. Проявившись орієнтовно в 911 р., коли князь Олег підписав договір давньоруською та грецькою, переклад набув значення у часи встановлення християнства (988). Ярослав Мудрий, за свідченням літописця Нестора, зібрав при св. Софіївському соборі в 1037 р. багато перекладачів – “писці многи”, щоб ті перекладали книги з грецької “на словінське письмо”. Переклад еклізіяльних текстів носив буквальний характер (див. Реймську Біблію I-ої пол. 11 ст.; Остромирове Євангеліє 1056; Мстиславівську біблію 115-1117). В 11 ст., однак, з'явився перший Псалтир та “Життя апостолів” (1195; 1220), які були вільними інтерпретаціями сирійських та єгипетських легенд про життя монахів. Окрім богослужбових книг перекладалися теоретичні праці провідних отців Православної церкви (Г. Назарейський, І. Сірін), а також історичних та філософських творів Плутарха, Платона, Сократа, Аристотеля. Церковнослов'янський переклад “Іудейських воєн” Йосифа Флавія (37-100?), «Фізіолога» (часто фантастичних відомостей про природу та тварин), «Бчели» (уривків із Аристотеля, Платона, Сократа, Плутарха) засвідчує характерну появу давньоукраїнських елементів, імовірно, для кращого сприйняття. Монголо-татарська навала 1240 р. нанесла надзвичайний удар давньоруській та українській культурі, фактично підготувавши розрив України на польську і литовську частини (з 14 ст.). Проте, незважаючи на це, у душі часу спостерігається тенденція до вільного перекладу – на той час з'явилися «Біблія Полікарпа» (1307), «Книга псалмів» (1411), перекладена Ф. Жидовином, версифіковані у 14 ст. версії еклізіяльних праць Д. Аеропагіта, вільні переклади Д. Зографи та о. Кіпріяна, «Хроніки» та «Троянська війна» К. Манассія тощо. Відомий і давньоукраїнський переклад 15 ст. через польську «Війна між життям і смертю». Посилилася силабічно-акцентуальна версифікація (на противагу домонгольській акцентованій прозі), привносячи елементи довільності.

Боротьба цих тенденцій, очевидна на матеріалах тогочасних перекладних творів, знайшла своє вираження у своєрідних перекладознавчих установах заходу, які, однак, внаслідок феодальної роздрібненості не могли стати

У 12-13 ст. **Толедська школа** в Іспанії (під проводом Герхарда Кремонського) відзначалася великим

всезагальними.

буквалізмом при перекладах наукових та технічних текстів (алхімія; алгебра; діалектика; медицина) із арабської мови іспанською. Інша перекладацька школа у північній Іспанії надавала переваги смислового, інколи вільному перекладу. Вільний переклад (очевидно, під культурним впливом типового арабського коментарю) сповідувала **південно-італійська перекладацька школа** в Римі, яку очолював Соломон ібн Аджуб (ibn Ajjub), чи не найбільший авторитет у перекладі середини 13 ст. Для перекладів цієї школи властиві численні опускання, вставки та текстові парафрази, які змінювали тексти до невпізнання. Подібне протистояння властиве і **Віденській** перекладацькій школі (кінець 14- перша пол. 15 ст.) – частина вчених перекладів орієнтувалася на норми латині, яка мала стати „proprietas” суспільства, а інша – на мовній адаптації тексту, тобто на „онімеченні” (Verdeutschung) тексту за рахунок великої кількості описових конструкцій, скорочень, роз’яснень та доповнень [13, с. 64].

Протистоячи певному засиллю вільного перекладу, францисканець провідний англійський науковець та філософ 13 ст. Роджер **Бекон** (BACON: 1214?-1294) у своїй праці “*Opus Majus*” виступав проти вільного перекладу, наполягаючи на свідомому підході до відтворення змісту оригіналу (на основі мовних та наукових знань), проте він не знайшов підтримки серед інших перекладачів. Дослівний переклад продовжував панувати в еkleзійних та філософських перекладах – на таких засадах виконав дослівний переклад Біблії з латині на англійську релігійний реформатор Джон Вікліф (1320?-1384), а «Про втіху філософією» Боеція передав Джефрі Чосер (1340-1400), який не завжди розрізняв оригінальну творчість і переклад.

Під середньовічним впливом ранній німецький гуманіст, літературний критик та перекладач Ніклас **фон Віле** (1410-1478), відтворюючи Петрарку, Боккаччо, Апулея, сповідував принципи дослівного перекладу, максимально наближеного до норм латинської мови оригіналу. Основним принципом перекладу для нього стало: «...кожне слово [оригіналу] замінюється таким же словом перекладу», що вимагало збагачення ще бідної тоді німецької мови. Більше того, він вимагав від перекладачів латиномовних юридичних документів змінювати синтаксис та стиль німецької мови для якнайточнішого вираження норм латинської мови, світової мови того часу. Відмовляючись від розуміння „простолюдям” (gemein man), у своїй передмові до «Translationen» він вказує на необхідність відтворювати дієприкметникові латинські конструкції, тому (sed invenies aliquos sense amantes, amatum nullum) він перекладає саме як „du dindest aber etlich alt liebhabend mane, aber liebgehaptten kainen”, але не як зрозуміліше „du findest alber etlich alt mane die frowen liebhabent. Aber kainen alten findest du, der von frowen werd lieb gehept” (приклад за: [13, с. 64]). Наслідком цього стали запозичення конструкцій «accusativus cum infinitive» та порядок слів підрядного речення. У такий спосіб через переклад відбувалося формування національних літературних мов.

Отже, у час середньовіччя, разом із утвердженням нових феодальних держав, що постали на руїнах Римської імперії, почали утверджуватися через переклад літературних пам’яток (у першу чергу Біблії) національні мови. Церковний розквіт 1054 р. (на католицизм та православ’я) певною мірою відіб’ється на західно-та східноєвропейському перекладі. Поряд із тим, боротьба основних тенденцій (між буквалізмом і довільністю) збережеться, що призводить до спроби укладання принципів перекладу, тобто до закладення основ перекладознавства як науки. У перспективі слід розглянути у зіставному аспекті переклад та перекладознавство часів Ренесансу.

ЗАПАДНО- И ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКИЕ ПЕРЕВОДЫ В ЭПОХУ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ (476-1492): НОВАЯ ПОПЫТКА ИЗЛОЖЕНИЯ В ПОСОБИИ ПО ИСТОРИИ ПЕРЕВОДА

А. Д. Огуй, О. Я. Ивасюк

В статье речь идет о новом учебнике истории перевода и переводоведения, о новых принципах его организации: трактовании объяснений (ЧТО? КОГДА? КАК? ПОЧЕМУ?); описании (периодизация; хронологические даты; фонологические имена). Как пример описания предлагается один из периодов сопоставительной истории перевода в западно- и восточноевропейском средневековье (476-1492), где дано краткое изложение данных.

Ключевые слова: перевод, переводоведение, переводчик, тенденция, период.

WEST AND EASTERN EUROPEAN TRANSLATION IN THE MIDDLE AGES (476-1492): A NEW ATTEMPT OF ITS PRESENTATION IN THE MANUAL OF HISTORY OF TRANSLATION

A. D. Oguy, O. Ya. Ivasiuk

This article focuses on a new manual in history of translatology and on new principles of its organization: the explanation of (WHAT? WHEN? HOW? WHY?); the description (periodization; chronological data; phonological names). As an example the history of translation in West and East European Middle Ages period (476-1492) has been described on the basis of prominent translators of this period.

Key words: translation, translatology, translator, tendency, period.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зорівчак Р.П. Художній переклад в Україні і буття нації / Р.П. Зорівчак // Записки перекладацької майстерні. 2000-2001. – Т.1. – Львів: Простір-М, 2001. – С. 9-17.
2. Зеров М. Українське письменство /упор. М.Сулима. – К.: Основи, 2003. – 1302 с.
3. Коломієць Л.В. Еволюція напрямів в англо-українському поетичному перекладі кінця XIX – початку XXI ст.: автореферат дис. ... д-ра філол. наук (10.02.16) / Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 41 с.
4. Коптілов В.В. Актуальні питання українського художнього перекладу/ В.В. Коптілов. - К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 129 с.
5. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу: навч. посібник. – К.: Вища шк., 1982. – 166 с.; К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
6. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. – 2006. - № 1-2. – С.172-190; №3-4. – С.154-171.
7. Огуй О. Д. Коротка історія німецько-українського перекладу та перекладознавства (у руслі світового перекладу): конспект лекцій для студентів німецького відділення / О. Д. Огуй. – Чернівці: Рута, 2008. - 40 с.
8. Стріха М. Український художній переклад: Між літературою і нацією творенням / М. Стріха. – К.: Факт-Наш час, 2006. – 344 с.

9. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 280 с.
10. Чердиченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чердиченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
11. Шмігер Т. В. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя: Ключові проблеми та періодизація: автореф. дис.... канд. філол. наук (10.02.16) / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 20 с.
12. Korunets I. V. The course of the theory and practice of translation. – К.: Vyssh.sk., 1986. – 176 с.; 2nd ed. – Vinnytsia: Nova Knyha, 2000. – 446 p.
13. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. – 4. Aufl. – Wiesbaden; Heidelberg: Quelle, 1992. – 343 S.

Надійшла до редакції 24 січня 2012 р.